

УДК 811.112.2'38:821.112(494)-31.09"19"
DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.12.2019.189409>

НАРАТИВНА СТРУКТУРА РОМАНУ Р. ВАЛЬЗЕРА «ПОМІЧНИК»

Яремко М. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто побудову наративної структури роману Роберта Вальзера «Помічник», неоднорідність якої як характерна ознака індивідуально-творчої манери автора зумовлює смислову багатозначність тексту, надає йому іронічної тональності та сприяє когнітивно-рецептивній активності читача.

З огляду на багаторівневу організацію літературної комунікації та її учасників з'ясовано, що у структурі внутрішньотекстової, тобто фікціональної, комунікації, яка виникає внаслідок комунікативно-творчої діяльності автора та репрезентує мовлення наратора й персонажів, визначення розповідної перспективи і аналіз мовленнєвої діяльності наратора слугують передумовою для розуміння художнього тексту та вираженої в ньому авторської позиції.

На основі комплексного вивчення тексту із застосуванням методів лінгвістичного, стилістичного й літературознавчого аналізу схарактеризовано взаємодію аукторіального та персонального типів наративної інстанції. Неоднорідність наративної структури ускладнює розрізнення між голосами наратора та персонажа. У результаті аналізу наративної та персональної мовленнєвих структур встановлено імпліцитну аукторіальність та завуальований характер невластиво-прямого мовлення.

Визначено, що на смислову багатозначність тексту значний вплив має його розповідна структура, а саме: поєднання аукторіального та персонального типів наративної інстанції, що дає змогу авторові по-різному змінювати ракурси мовлення; імпліцитне зображення аукторіального розповідача, унаслідок чого виникає оманливе враження відсутності його «всезнання» щодо зображуваних подій; використання невластиво-прямого мовлення, репрезентація в якому точок зору наратора й персонажа зумовлює завуальованість нарації.

Неоднорідність наративної структури сприяє іронічній тональності тексту. З погляду аукторіального розповідача, іронії піддаються події сюжетно-подієвого плану та висміюється абсурдність ідеї «покірного служіння іншим», тоді як персональна наративна ситуація репрезентує самоіронію Йозефа та його іронічне ставлення до господаря.

Ключові слова: літературна комунікація, наратор, імпліцитна аукторіальність, невластиво-пряме мовлення, іронія.

Yaremko M. V. Narrative structure of Robert Walser's novel "The Assistant". The article deals with the narrative structure of Robert Walser's novel "The Assistant", whose heterogeneity, characteristic of the author's individual creative manner, leads to semantic ambiguity of the text, gives it an ironic tone and promotes the cognitive-receptive activity of the reader.

Taking into account the multilevel organization of literary communication and its participants, it has been established that in the structure of intertextual, i.e. fictional communication, which arises as a result of the communicative-creative activity of the author and represents the narrator's and characters' speech, defining the narrative perspective and analyzing the narrator's speech are preconditions for understanding the literary text and the author's attitude expressed in it.

On the basis of a comprehensive philological analysis of the text using the methods of linguistic, stylistic and literary analysis, the interaction of auctorial and personal types of narrative was determined. The heterogeneity of the narrative structure complicates the distinction between the voices of the narrator and the character. As a result of the study of the speech microstructure of the narrator and the character, the implicit auctoriality and the obscured nature of the free indirect speech have been established.

It was found out that the semantic ambiguity of the text is influenced by its narrative structure, namely: the combination of auctorial and personal types of narrative, which allows the author to vary perspectives; the implicit portrayal of an auctorial narrator, resulting in delusive impression that his "omniscience" is absent from the depicted events; the use of free indirect speech, in which the representation of the viewpoint of the narrator and the character causes obscured narration.

The heterogeneity of the narrative structure contributes to the ironic tone of the text. From the auctorial narrator's point of view, the events of the plot-event plan are exposed to irony and the absurdity of the idea of "obedient service to others" is ridiculed, while the personal narrative situation represents Joseph's self-irony and his ironic attitude towards the master.

Key words: literary communication, narrator, implicit auctoriality, free direct speech, irony.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Із розвитком у лінгвістиці комунікативного підходу до дослідження художнього тексту науковці Л. Бабенко, Н. Болотнова,

Є. Гончарова, А. Корольова, І. Щирова звертають увагу на необхідність аналізу композиційно-мовленнєвої структури тексту, характерною ознакою якої є поєднання наративного мовленнєвого плану вира-

ження і системи способів передачі персонажного мовлення. З огляду на опосередковане відтворення мовленнєвої діяльності автора детальний розгляд наративної структури художнього тексту становить підґрунтя для його інтерпретації та визначення індивідуально-авторської стратегії розповідання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до творчості швейцарського письменника Роберта Вальзера (Robert Walser, 1878–1956) з'являється у 60-х рр. XX ст. завдяки зусиллям германіста Й. Гревена (J. Greven, 1932–2012), який протягом 1964–1973 рр. видав багатотомне зібрання літературної спадщини автора, відкривши таким чином широкому загалу дослідників та читачів модерну прозу швейцарської літератури [8, 7]. Аналізуючи ранні романи Р. Вальзера «Родина Таннер» (“Geschwister Tanner”, 1907), «Помічник» (“Der Gehülfe”, 1908), «Якоб фон Гунтен» (“Jakob von Gunten”, 1909), які належать до берлінського періоду його творчості, науковці відзначають їхню фрагментарну побудову (S. Andres, N. Naguib), неоднорідність наративної структури (D. Grenz), іронічність мовлення (F. K. Strebel), трансформацію жанру роману (Я. Немцева) та «поетичну балаканину» як характерний для індивідуального стилю письменника розповідний принцип (J. Strelis).

Формулювання мети і завдань статті. Мета пропонованої статті – визначити наративну структуру тексту та з'ясувати специфіку її функціонування з огляду на індивідуально-творчу манеру Р. Вальзера. Поставлена мета потребує виконання таких завдань: 1) розглянути рівні літературної комунікації; 2) установити типи наративної інстанції; 3) висвітлити індивідуально-авторські особливості побудови наративного та персонажного мовлення. Матеріалом дослідження вибрано текст роману Р. Вальзера «Помічник».

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження наративної структури тексту в межах антропоцентричної спрямованості лінгвістичної парадигми передбачає зосередження уваги на моделі літературної комунікації, яка складається з реального, фікціонального і фіктивного рівнів [18, 130] та репрезентує підпорядковану авторській стратегії наративну й персонажну мовленнєву діяльність [6, 178]. Розрізнення реальної та фікціональної комунікації дає змогу говорити про подвійність та «прагматичну ускладненість» комунікативної ситуації, що виникає в процесі творення та сприйняття художнього тексту [3, 6]. З одного боку, художній текст зображає певну комунікативну ситуацію, а з іншого – сам стає частиною комунікативної ситуації спілкування між автором і читачем, що зумовлює проведення аналізу досліджуваних явищ у тексті не лише з позиції лінійного розгортання змісту, але й у контексті цілого з урахуванням екстралінгвістичних параметрів тексту [1, 6; 2, 327–328]. На основі комплексного філологічного аналізу тексту, який дає змогу інтерпретувати текст та розглядати досліджувані в ньому явища із застосуванням методів лінгвістичного, стилістичного й літературознавчого аналізу, з'ясуємо тему, композицію, типи наративної інстанції і способи передачі персонажного мовлення в романі Р. Вальзера «Помічник» [1; 2; 5].

Написаний за шість тижнів роман Р. Вальзера «Помічник» ґрунтується на реальних подіях, що стосуються перебування автора на службі у винахідника Дублера у Веденсвілі (Wädenswil, 1903–1904), де йому довелося стати свідком фінансового краху господаря [7, 111; 14, 35]. Взяти ці події за основу, Р. Вальзер створив один із найуспішніших своїх романів, який за життя письменника вирізнявся з-поміж іншої його прози найбільшою кількістю продажів [16, 42]. На перший погляд, другий роман берлінського періоду на тлі «Родина Таннер» та «Якоба фон Гунтена» характеризується традиційністю художньої форми, зокрема наявністю сюжетної лінії та її розвитку. Така побудова роману змушує ставити під сумнів властиву стилеві Р. Вальзера монологічність мовлення з домінуванням перспективи головного героя [10, 159].

У центрі уваги роману – банкрутство інженера Карла Тоблера, який, отримавши у спадок великі гроші, купив у селі Беренсвілі найбільший будинок, віллу Абендштерн, а решту фінансів вклав у власні винаходи, будучи твердо переконаним у їх прибутковості. Проте цю інформацію дізнаємося ретроспективно, а розпочинається роман із появи на порозі дому Тоблера найнятого ним нового помічника Йозефа Марті, перебування та праця якого в бюро винахідника триватимуть п'ять місяців і вісім з половиною днів – аж до його добровільного звільнення, на чому, зрештою, роман і завершується [14, 36]. Початок розповіді нагадує таку ж сцену із першого роману Р. Вальзера «Родина Таннер», де читає так само вперше знайомиться із головним персонажем Сімоном, коли той наймається на роботу [11, 144].

Визначення типу розповідної інстанції стало одним із дискусійних питань в аналізі роману «Помічник». Так, Н. Нагуїб говорить про приховану нарацію від особи «Я», де розповідач зливається із героєм та обмежується лише його перспективою [14, 39]. С. Андрес виділила присутність ауторіального розповідача, однак дотримувалася думки, що перспектива головного героя є домінантою [7, 116]. Д. Гренц заперечила теорію Г. У. Дюка про зміну ауторіальної нарації на персональну, стверджуючи, що розповідь у романі переходить у роман від першої особи або ж у щоденниковий роман [9, 39; 10, 170–171]. З погляду накладання ауторіальної та персональної перспектив роман проаналізував Л. Рюш та звернув увагу на лакуни як результат такої нарації [15, 19]. К. Вагнер дійшов висновку, що в романі паралельно функціонують ауторіальна та персональна наративні інстанції [20, 157].

Варто зауважити, що складність розв'язання цієї проблеми, яка викликала в дослідників низку різнопланових суджень, підтверджується із перших рядків роману:

“Eines Morgens um acht Uhr stand ein junger Mann vor der Türe eines alleinstehenden, anscheinend schmukken Hauses. Es regnete. “Es wundert mich beinahe”, dachte der Dastehende, “daß ich einen Schirm bei mir habe”. Er besaß nämlich in seinen früheren Jahren nie einen Regenschirm. In der einen nach unten grad ausgestreckten Hand hielt er einen braunen

Koffer, einen von den ganz billigen. Vor den Augen des scheinbar von einer Reise herkommenden Mannes war auf einem Emailleschild zu lesen: C. Tobler, technisches Bureau. Er wartete noch einen Moment, wie um über irgend etwas gewiß sehr Belangloses nachzudenken, dann drückte er auf den Knopf der elektrischen Klingel, worauf eine Person kam, allem Anschein nach eine Magd, um ihn eintreten zu lassen" (1, 7).

Панорамність зображення першого абзацу роману дає підстави говорити про ауторіального розповідача. Окрім того, на його голос вказують коментарі щодо зовнішнього вигляду Йозефа: *"Er besaß nämlich in seinen früheren Jahren nie einen Regenschirm"* або *"In der einen nach unten grad ausgestreckten Hand hielt er einen braunen Koffer, einen von den ganz billigen"*. Голос розповідача наводить також прямою мовою думки Йозефа. Однак у першому ж реченні знаходимо прислівник *"anscheinend"*, а згодом й інші синоніми, як-от *"scheinbar"*, *"allem Anschein nach"*, та гіпотетичне порівняння, значення яких виражає невпевненість у тому, про що йдеться. Всезнання як характерна риса ауторіального розповідача, звичайно, не допускає таких висловів, гіпотетичність мовлення яких демонструє злиття голосу наратора та головного персонажа, що є ознакою персонального типу ведення нарації і допомагає читачеві створити ілюзію перебування у світі зображуваних подій разом із героєм роману [13, 90]. З огляду на це висунута на початку аналізу наведеного прикладу теза про ауторіального розповідача виглядає сумнівною, але саме цього і прагне автор.

Обираючи собі ауторіального розповідача, Р. Вальзер створив у тексті наративну інстацію, яка стоїть за межами дії, та прокоментував зображені події тією мірою, якою він уважав за необхідне. Погоджуємося з твердженням К. Вагнера, що ауторіальному розповідачеві роману бракує традиційних ознак, тому його перспектива в тексті залишається здебільшого поза увагою дослідників [20, 156]. Без сумніву, у «Помічнику» немає ауторіального розповідача, який експліцитно демонструє свою всеобізнаність щодо зображених подій та займає в тексті авторитарну позицію, а, навпаки, тут простежується «імпліцитна» ауторіальність, зумовлена бажанням автора завуалювати всезнаючість цього наратора та в такий спосіб справити на читача оманливе враження, що розповідач знає не більше, ніж головний герой [17, 71].

Окрім перспективи ауторіального розповідача, у романі реалізовано також персональну нарацію, яка виникає внаслідок злиття голосів розповідача та Йозефа. Дія роману розгортається у присутності головного героя, а тому про перебіг подій читач часто дізнається крізь призму свідомості Йозефа [18, 97]. За допомогою невластиво-прямого мовлення в романі передано внутрішні монологи Йозефа:

"Er [Joseph. – М. Я.] verfügte sich ins Wohnzimmer hinunter, um zu frühstücken. Er aß unbändig, geradezu unanständig. Es befand sich übrigens niemand am Tisch, aber trotzdem! Gerade dann! Den Anstand beim Essen brauchte man ja auch so nicht außer acht zu lassen. Woher er nur einen solchen Hunger hatte? Weil es Montag war? Nein, ihm mangelte eben der

Charakter, das war es. Er hatte eine solche kindische Freude beim Brotabschneiden, und doch war es Toblers Brot, nicht seines, und dann empfand er ein solches Vergnügen beim Herauslöffeln der Bratkartoffeln, und wessen Bratkartoffeln waren es wenn nicht Toblers? Es kam ihm wunder wie schön vor, noch etwas über den Appetit hinaus zu essen, und wem schadete er dadurch? Nachdem er so weit fertig war, hätte er eigentlich aufstehen können, um hinter seine Arbeit zu gehen, aber was machen, wenn es einem festhielt am Platz, wenn man sich nicht zu trennen vermochte vom Eßtisch? Da kam Pauline und verjagte ihn mit ihrer ihm unangenehmen Erscheinung" (1, 143–144).

Думки Йозефа за сніданком поєднуються з голосом розповідача. Перше й останнє речення цитованого прикладу виконують функцію обрамлення внутрішнього мовлення персонажа, перебіг якого відбувається за допомогою чергування питальних речень і відповідей із характерною для невластиво-прямого мовлення експресивністю.

Помилково було б уважати, що присутність ауторіального розповідача з'являється в романі випадково і змінюється на персональну нарацію з домінують перспективою головного героя Йозефа. У романі поєднуються ауторіальна та персональна перспективи, які спричинюють смислову багатозначність та дають змогу авторові по-різному змінювати ракурси мовлення і залишати читачеві простір для активної співдії.

Хоча у «Помічнику» й спостерігається зміна наративних інстанцій, однак функціонування ауторіальної перспективи є визначальною для структури та мовлення роману. У тексті натякається на всезнаючість ауторіального наратора, але ця інформація є підтекстовою. Для цього в романі використовується іронічне мовлення, замість діалогів перевага надається непрямому мовленню або ж у тексті з'являється надмірна метафоричність, за якою приховано зміст висловлювань. Така позиція наративної інстанції позначається також на зображенні персонажних образів у романі, головною ознакою яких є суперечливість. Зрештою, зміна ауторіальної перспективи на персональну є ще одним способом маскування домінують в романі перспективи ауторіального розповідача. Окрім того, паралельне використання двох перспектив ускладнює розрізнення між голосами прихованого ауторіального та персонального розповідача, а також персонажа:

"Er nahm sich von jeder Speise noch einmal auf seinen Teller. Ja, er kam aus den Tiefen der menschlichen Gesellschaft her; aus den schattigen, schweigsamen, kargen Winkeln der Großstadt. Er hatte seit Monaten schlecht gegessen.

Ob man ihm das etwa anmerkte, dachte er und errötete.

Ja, ein ganz klein wenig merkten das Toblers sicher. Die Frau betrachtete ihn mehrfach fast mitleidig. Die vier Kinder; zwei Mädchen und zwei Knaben, sahen ihn wie etwas Wildfremdes und Sonderbares von der Seite her an" (1, 12–13).

У ширшому контексті невластиво-пряме мовлення можна розрізнити за інтонацією та характерним для

персонажа стилем мови. Зі стверджувальною часткою “ja” з’являється в персональній нарації мовлення Йозефа, у якому він мовчки зізнається, що жив у злиднях і погано харчувався, доки не прийшов до Тоблерів [12, 103]. Із невласне-прямого мовлення виділяється оформлена в непряме питальне речення та трансформована за допомогою кон’юнктива в непряму мову думка Йозефа про те, чи не помітили Тоблери його колишнього жалюгідного існування: “Ob man ihm das etwa anmerkte, dachte er und irrötete”. У постпозиції до цієї цитати Йозефа наведено слова аукторіального розповідача. А далі знову – типова уже для мовлення персонажа – частка “ja” вказує на продовження внутрішнього мовлення персонажа.

У контексті розгляду проблеми прихованої нарації в «Помічнику» доцільно детальніше звернути увагу на так звану завуальованість невласне-прямого мовлення. Завуальованість потребує від читача уважного ставлення до контексту та спонукає його до співдії [17, 200–201]. За В. Шмідом, невласне-пряме мовлення є не просто уособленням двох голосів, а репрезентує дві різні позиції. Дослідник розрізняє текст наратора та текст персонажа, де текст наратора підпорядковує собі текст персонажа. Інакше кажучи, текст персонажа є цитатою в тексті наратора [17, 142–143]. Для невласне-прямого мовлення характерне поняття «текстової інтерференції», яке поєднує в собі дві функції, а саме передає текст персонажа та текст наратора, при цьому текст персонажа зазнає неодмінного опрацювання наратором [17, 163–164]. Отже, читач має не лише здогадатися, хто говорить, наратор чи персонаж, а й збагнути, яку позицію займає наратор відносно висловлювань персонажа та їх змісту [17, 204]. З використанням прихованої аукторіальної перспективи та зі зміною її на персональну завуальованість мовлення в романі не щезає, а навпаки, автор значно ускладнює читачеві інтерпретацію тексту. Водночас у результаті завуальованості кожної із цих перспектив, їх комбінування чи зміни виникають додаткові смисли, що лише примножують словесно не виражену інформацію, збагачуючи внутрішню форму художнього тексту – його підтекст.

На основі неоднорідності наративної структури тексту, зумовленої поєднанням аукторіальної та персональної перспектив, спостерігаємо іронічне зображення персонажів та подій у романі. Персональна перспектива дає простір для самоіронії Йозефа та іронічного ставлення до господаря. З погляду ж аукторіального наратора висміяно ідею «покірного служіння іншим» та продемонстровано зневіру щодо можливості індивіда реалізувати себе в житті:

“Der [Betrag – M. Я.] kann warten”, sagte der Chef, indem er die Faktura Joseph dicht neben den aufs Pult herabgebeugten, denkenden und korrespondierenden Kopf warf. Joseph sprach durch die Nase: natürlich! [...]”

“Wenn die Reklame-Uhr nicht geht, dann geht wenigstens die Bohrmaschine”, murmelte er zu Joseph hinüber; und von dem Korrespondenzstisch her klang zur Antwort wieder ein (1):

“Natürlich!”

“Im schlimmsten Fall habe ich ja noch den <Schützenautomaten>, der reißt alles heraus”, redete der Skizziertisch (2), worauf die Abteilung für kaufmännisches Wesen antwortete (3):

“Selbstverständlich!”

“Glaube ich eigentlich an das, was ich sage?“, dachte Joseph.

“Nicht zu vergessen der patentierte Krankenstuhl“, rief Tobler.

“Aha!” machte der Gehülfe.

Tobler frug Joseph, ob er nun auch wirklich schon einen einigermaßen klaren Begriff von diesen Sachen habe.

“Ach ja“, glaubte der Schreiber erwidern zu dürfen” (1, 62–63).

Отримавши великий рахунок за встановлення мідного даху, Тоблер вирішує відкласти його сплату та роздумує вголос про те, що один із його винаходів обов’язково стане прибутковим. Усі висловлені ним припущення супроводжуються лише підтакуванням з боку Йозефа: “natürlich”, “selbstverständlich”, “aha” чи “ach ja”. Подумки в Йозефа закрадаються сумніви, чи справді він вірить у те, що каже: “Glaube ich eigentlich an das, was ich sage?“, dachte Joseph”. Його покірне підтакування та мовчання стосовно власних думок іронізується в цій діалогічній ситуації. Окрім того, щоб наголосити безглуздість ведення такої розмови, замість імен Тоблера (2) та Йозефа (1); (3), використано перифрази, які творять комічний ефект, надаючи роману виразності та висміюючи таким способом обраний Йозефом принцип покірного прислуговування.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. На основі аналізу наративної мовленнєвої мікроструктури тексту з’ясовано, що у романі Р. Вальзера «Помічник» поєднано аукторіальний і персональний типи наративної інстанції, що зумовлює смислово багатозначність та дає змогу авторові по-різному змінювати ракурси мовлення і залишати читачеві простір для активної співдії. Неоднорідність наративної структури роману становить підґрунтя для реалізації іронії в тексті та сприяє посиленню іронічного ефекту. Перспективу наступних наукових досліджень вбачаємо в макро- та мікρο-стилістичному аналізі тексту роману з метою визначення засобів реалізації іронічного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : учеб. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2004. 464 с. (Серия “Gaudeamus”).
2. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие. Изд. 4-е. Москва : Флинта : Наука, 2009. 520 с.
3. Ермакова Е. В. Имплицитность в художественном тексте (на материале русскоязычной и англоязычной прозы психологического и фантастического реализма) ; под ред. М. Б. Борисовой. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та., 2010. 200 с.
4. Немцева Я. С. Трансформация жанра романа в творчестве Роберта Вальзера : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филолог. наук : 10.01.03. Москва, 2009. 25 с.

5. Николина Н. А. Филологический анализ текста : учеб. пособие. Москва : Изд. центр «Академия», 2003. 256 с.
6. Щирова И. А., Гончарова Е. А. Многомерность текста: понимание и интерпретация : учеб. пособие. СПб. : ООО «Книжный дом», 2007. 472 с.
7. Andres S. Robert Walsers arabeskes Schreiben. Göttingen : Cuvillier, 1997. 182 S.
8. Borchmeyer D. Vorwort. *Robert Walser und die moderne Poetik* / hrsg. v. D. Borchmeyer. Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1999. S. 7–10.
9. Dück H. U. Strukturuntersuchung von Robert Walsers Roman "Der Gehülfe" : Diss. / Hans Udo Dück. München : Schön, 1968. 163 S.
10. Grenz D. Die Romane Robert Walsers: Weltbezug und Wirklichkeitsdarstellung. München : Fink, 1974. 232 S.
11. Hong K.-P. Selbstreflexion von Modernität in Robert Walsers Romanen "Geschwister Tanner", "Der Gehülfe" und "Jakob von Gunten". Würzburg : Königshausen & Neumann, 2002. 212 S.
12. Martin J.-M. Untersuchungen zum Problem der Erlebten Rede: der ursächliche Kontext der Erlebten Rede, dargestellt an Romanen Robert Walsers. Bern [u.a.] : Lang, 1987. 173 S.
13. Martinez M., Scheffel M. Einführung in die Erzähltheorie. München : Beck, 1999. 198 S.
14. Naguib N. Robert Walser: Entwurf einer Bewußtseinsstruktur. München : Fink, 1970. 214 S.
15. Rüsç L. Ironie und Herrschaft: Untersuchungen zum Verhältnis von Herr und Knecht in Robert Walsers Roman "Der Gehülfe". Königstein/Ts. : Forum Academicum, 1983. 239 S.
16. Schilling D. Robert Walser. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt-Taschenbuch-Verl., 2007. 156 S.
17. Schmid W. Elemente der Narratologie. 3., erw. und überarb. Aufl. Berlin [u.a.] : de Gruyter, 2014. 297 S.
18. Schutte J. Einführung in die Literaturinterpretation. 3., überarb. und erw. Aufl. Stuttgart; Weimar : Metzler, 1993. 228 S.
19. Strebel F. K. Das Ironische in Robert Walsers Prosa. Eine typologische Untersuchung stilistischer und struktureller Aspekte und Tendenzen : Diss. Zürich, 1971. 133 S.
20. Wagner K. Herr und Knecht: Robert Walsers Roman "Der Gehülfe" : Diss. Wien : Braumüller, 1980. 219 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Walser R. Der Gehülfe : roman. Zürich [u. a.] : Suhrkamp, 1992. 294 S.